

Njezini opisi odraz su romantičarskih ideala toga vremena. Oni su detaljni, istraživački, puni opisa povijesnog nasljeđa grada, te opisa njegove gospodarske važnosti. Therese von Artner je bila prva osoba koja je javno progovorila o zaštiti arheoloških ostataka antičke Siscije. Njezini opisi tih ostataka i danas su vrijedan povijesni izvor. Autorica je bila svjesna i gospodarske važnosti Siska, te je zamijetila sve njegove razvojne prednosti, posebno riječno brodarstvo. Do danas opisi grada njemačke književnice Therese von Artner nisu analizirani i kvalitetno valorizirani.

Godine 1825. Therese von Artner¹ odlučila se zajedno s prijateljima na izlet u grad Sisak, koji je prema njenim riječima "tako znamenit po svojoj starosti i starinama..."². Izlet u Sisak iz Zagreba je u to vrijeme vjerojatno predstavljao malu

119

¹Therese von Artner, spisateljica, liričarka i dramatičarka rođena je 19. travanja 1772. godine u Schintau u Njemačkoj, a umrla 25. studenog 1829. godine u Zagrebu.

²Therese von Artner, Od Zagreba do Siska, u: Riječi, časopis za književnost kulturu i znanost I., Sisak 1999., str. 39 pustolovinu. Autorica navodi da je čitavo njezino društvo krenulo na put

"snabdjeveno svime, što je potrebno za takvo putovanje, no najviše dobrim raspoloženjem"³. Želja za istraživanjem i putovanjem u to vrijeme bila je puno jača od prašnjave makadamske ceste koja je spajala Sisak i Zagreb. Književni pravac toga vremena koji je prevladavao bio je romantizam u kojem je izražena želja za otkrivanjem dalekih i nepoznatih krajeva, za opisima ljudi tih prostora sa akcentom na narodno stvaralaštvo. Idealizam koji se javio u to vrijeme posljedica je Francuske revolucije koja je otvorila puteve jačanja građanskog društva i građanskih sloboda, te načela konzervativna načela evropskih monarhija. Autorica nam, duboko inspirirana pejzažom koji prolazi donosi interesantne opise puta prema Sisku. Oni su odraz romantičarskih ideala toga vremena, a to najbolje pokazuje područja Turopolja o kojem autorica donosi opise polja, livada i šuma, kombinirajući ih sa opisima ljudi koje uočava i njihovih kuća, te u sve to pokazuje zavidno znanje o povijesti toga kraja, posebno o turopoljskom plemstvu. Cesta je nakon Lekenika prolazila kroz hrastovu šumu, a dalje se prema autoričinim riječima nizina pretvarala u "pitome brežuljke i nježne doline"⁴. Prilikom putovanja autorica navodi kako je ugledala "dvostruke tornjeve Siska"⁵ te ih navodi kao cilj putovanja. Vjerojatno se radi o greški u opisu jer je tada tim krajolikom dominirala crkva Sv. Marije Magdalene u Selima. To mjesto se nalazilo u sastavu Sisačke gospoštije, ali nije bilo sastavni dio grada Siska. Cesta je vodila kroz Sela do Odre gdje se tada nalazila skela preko istoimene rijeke, koja ih je prevezla na drugu stranu. Uskoro nakon prelaska stigli su u Civilni Sisak. Autorica za njega navodi da je nepravilan, na neravnu tlu, a sastoji se većinom od drvenih kuća ili kako ona navodi "loše građenih kuća", te od nekoliko zidanih kuća bogatih trgovaca⁶. Artnerica se nalazila u gradu kojem se uskoro spremala velika promjena u vidu nove regulacije koju je poticao Zagrebački kaptol radi podizanja Siska na razinu trgovišta kako bi se uklopio u sve jače razvojne tijekove. Tri godine prije njena boravka gradski mjernik Ivan Fistrović izradio je regulacijsku osnovu grada, a 1824. kraljevski nadzorni mjernik Ludovik Zelenka za potrebe regulacije napravio je dva detaljna katastarska plana grada.⁷ Konačni regulacioni plan napravio je Fistrović 1829. godine.⁸ Tako je Therese von Artner u svojoj knjizi dala jedan od posljednjih opisa grada prije njegove potpune promijene. Za cestu kojom je prolazila idući prema Vojnom Sisku na desnoj obali Kupe navodi da je iz rimskoga doba, te da po gradu "posvuda leže ruševine stupova, komadi tesanog kamena i sarkofazi, sada upotrijebljeni kao stepenice ili čatrnje, pa se na svakom koraku vidi, da stupamo po klasičnom tlu, makar i bilo tako obeščašćeno".⁹ Čak navodi da su glava korintskog stupa i žrtvenik posvećen

120

119 - 124 VDG JAHRBUCH 2007

¹Isto, str. 39

²Isto, str. 40

³Isto, str. 40

⁴Isto, str. 41

⁷Mirela Slukan – Altić, Povijesni atlas gradova II. svezak – Sisak, Sisak 2004., str. 66

⁸Njegov regulacioni plan čuva se u Gradskom muzeju Sisak u sklopu Povijesne zbirke 18. i 19. stoljeća – inv. br.

⁹Therese von Artner, str. 41

Jupiteru služili kao kameni međaši. U njezino doba vjerojatno su bili vidljivi i gradski bedemi rimske Siscie koje također opisuje kao i prokop oko grada. Njezino zanimanje za arheološke ostatke bio je više nego očit. Uz njezine opise pojedinih predmeta, ona daje i niz povijesnih činjenica o antičkoj povijesti grada. Očigledno je da se kvalitetno informirala o tome, ali je i vjerojatno da je detaljne opise povijesnih događaja stavila naknadno nakon povratka u Zagreb.

Autorica je zabilježila i postojanje dvaju nadgrobnih spomenika čije je natpise detaljno prepisala. Jedan je pripadao kršćanki Severili, po kojoj je Ivan Krstitelj Tkalcic napisao i književno djelo istog imena. Evo kako opisuje sarkofag: "Kraj natpisa uklesan je trs, koji svojim viticama okružuje slova; na drugoj strani nalazi se snop klasja, i na taj je način kršćanski misterij vina i kruha prikazan istim ugodnim znamenjima kojima su se nekoć, osobito na ljesovima, običavali prikazati bakhovski eleuzijski misteriji".¹⁰

Drugi nadgrobnii spomenik pripadao je jadnom glumcu po imenu Leburna.¹¹

Autorica na osnovu toga zaključuje da se u rimskoj Sisciji nalazilo kazalište, no ono do tada nije bilo otkriveno.¹²

Autorica nije opisala rimske ostatke samo u Civilnom Sisku već se osvrnula i na Vojni Sisak i tamošnje tragove Rima. Zanimljivo da je imala vodstvo od strane tamošnjeg trgovca, stanovnika Vojnog Siska, Paulusa Bitroffa.¹³ On je na desnoj obali Kupe posjedovao vinograd u kojem se prema opisima autorice nalazilo rimsko groblje. Tu su se nalazili brojni ostaci sarkofaga, kostiju, keramike, a autorica ih ovako bilježi: "I ovdje se sada našlo mnogo čudnih stvari. Posvuda su nailazili na male svodove, oko kojih se, kad su bili otkopani, našli sarkofazi. Svi su bili isklesani od jednog komada, a zatvoreni kamenim poklopcima. U njima se našlo sad čitavih kostura, sad opet raznih kosti, pepela i ugljena, u žarama ili bez njih, a onda čaša za suze, svjetiljaka – ni jedna dakako nije više gorjela! – i pojedinih komada novca. U jednom je grobu ležao mač, koji je međutim hrđa bila tako izjela, da se raspao, kad su ga htjeli izvaditi, i jedna srebrna kopča od plašta. O jedan lijes bila su sa obiju strana pričvršćena još dva mala, u kojima su se našle kosti dječjih kostura, staklene igračke i mliječne boce za dojenčad".¹⁴

Prema navodima iz teksta sve predmete koje je sakupio Bitroff je predao muzeju u Pešti, tako da i danas u istom muzeju postoji velika zbirka predmeta iz antičke Siscije. Predmeti su se kontinuirano odnosili u Peštu, pa je u drugoj polovici 19. 121

VDG JAHRBUCH 2007 119 - 124

¹⁰ Isto, str. 42

¹¹ Tekst natpisa u prijevodu na hrvatski jezik glasio bi:

¹² Tragovi rimskog kazališta u Sisku nisu utvrđeni do današnjih dana.

¹³ U tekstu je prezime napisano kao Bitrov, no pravilno se piše Bitroff. Porodica s tim prezimenom spominje se u Vojnom Sisku još od kraja 18. stoljeća, kada iz Trnave današnjoj Slovačkoj dolazi upravo Paulus Bitroff. On se počeo baviti unosnom trgovinom žitom koja je bila važna za oba Siska. Zanimljivo je da je na njegov poziv u Siska došao njegov nećak Norbert Bitroff, koji će kasnije preuzeti njegov posao. On će ujedno postati i pokretač prvih lokalnih novina u Sisku. To je bilo 1876. godine, a na bile su dvojezične hrvatsko-njemačke novine. Nazivale su se Sisački viestnik – Sisseker Local Anzeiger. Potomci porodice Bitroff danas je poznata liječnička obitelj Persoglia.; više u: Miroslav Matovina, "Sisački viestnik" iz 1876. godine, Pučki kalendar Ljudevit Posavski, Sisak 1996., str. 96-105

¹⁴ Therese von Artner, str. 42

stoljeća osnovano "Arheologično drztvo Siscia" koja je imalo zadatak očuvati rimske spomenike te osigurati njihov ostanak u Hrvatskoj. Društvo je nalaze preusmjerilo u Arheološki muzej u Zagrebu, koji također posjeduje veliku zbirku predmeta iz Siska.

Therese von Artner nije previše impresionirana s ostacima koje je vidjela te ih uspoređuje s onim koje je vidjela na svom posljednjem putovanju u Sombathely u Mađarskoj gdje je vidjela brojne ostatke rimske Sabarije, koju naziva rimskom Sabarijom.¹⁵

Autorica je vrlo vjerojatno među prvim osobama koja je pokrenula pitanje očuvanja rimskih ostataka. Ustvrdila je da rimske ostatke Siscije nije vidjelo puno ljudi, gotovo nitko ih nije opisao, te bi mogli propasti. Autorica se nada da bi njezinim opisima u tekstu mogla biti utvrđena "barem njihova negdašnja egzistencija, a budućim istraživačima svraćena pažnja na jedno novo nalazište".¹⁶

Takvim stavom autorica je pokazala svoj odnos prema kulturnoj baštini koja je u to vrijeme značila mnogo, zbog brojnih povijesnih okolnosti. Prvenstveno se to odnosili na jačanje nacionalnih pokreta po europskim zemljama. Kulturno bogatstvo pojedine države ujedno je značio i njegovo legitimiranje prema ostalim

narodima i državama.

Svakako je pozitivno njezino razmišljanje o očuvanju rimskih ostataka ako se uzme u obzir da su prilikom izgradnje Siska nakon njegove regulacije, iskopane brojne rimske opeke koje su služile za izgradnju kuća. To je ujedno označilo i uništavanje brojnih arheoloških lokaliteta u 19. stoljeću. No ni pojačani intenzitet iskapanja nije uspio u potpunosti uništiti tragove Siscije. Oni su vidljivi i danas prilikom iskapanja u samom centru grada. Therese von Artner tako je postala jedna od prvih osoba koja je nastojala potaknuti očuvanje kulturne baštine Siska. Iako ona sama nije mogla pokrenuti bilo kakvu akciju, svakako je vrijedno da je svojim postupcima pokušala dati temelje nečega što je pokrenuto 50 godina nakon njezina dolaska u radu sisačkog arheološkog društva.

Osim ovih opisa kulturne baštine grada, za nas su važni i opisi onog segmenta po kojem je Sisak bio prepoznatljiv tijekom 19. stoljeća, a to je trgovina. Therese von Artner navodi kako je Kupa u vrijeme njezina dolaska bila prekrivena brodovima – "Tu se vide najveće teretne lađe, koje svoje toware dovoze iz Banata, a mogu krcati šest do osam tisuća mjerova."¹⁷

Riječna trgovina je za Sisak imala presudnu važnost. Otvaranjem plovnog puta još krajem 18. stoljeća otvoren je prolaz za žito iz plodnog Banata rijekama Dunavom, Savom i Kupom. Sisak je na tom trgovačkom pravcu bilo glavno pretovarno središte za robu koja je stizala. Iako ta trgovina nije bila na svome vrhuncu u vrijeme boravka Therese von Artner, svakako je to razdoblje označilo postepen porast trgovačke moći i Civilnog i Vojnog Siska. Autorica je, kako je

122

119 - 124 VDG JAHRBUCH 2007

¹⁵ Isto, str. 43

¹⁶ Isto, str. 43

¹⁷ Isto, str. 41

navela, prilikom ulaska u Sisak odmah prošla glavnom ulicom koja se nalazila odmah uz rijeku Kupu, te je prvo što je mogla ugledati, osim rimskih starina, velika količina manjih i većih brodova za prijevoz robe. Dinamika samih lučkih postrojenja može se još bolje zamisliti ako se uzme u obzir da su u Sisku nalazilo i brodogradilište.

Autorica zaključuje da je taj razvoj posljedica povoljnog geografskog položaja koji je od davnina privlačio brojne narode.¹⁸ Zanimljivo je njezino razmišljanje pred kraj teksta u kojem razmišlja kao pravi trgovac : "A uz tako prikladan položaj tih gradova postoji nada, da će se tokom vremena obogatiti, a gdje se nađe "živac" n o v a c, ondje u današnje vrijeme ne će izostati ni raskoš ni želja za poljepšavanjem."¹⁹ Kako njezin tekst nije bio objavljen odmah nakon puta u Sisak, ona je mogla 1829. godine, pred svoju smrt, napisati i jedan dodatak kojim je htjela upotpuniti svoju potonju rečenicu o razvoju grada, te nam je dala važan povijesni izvor za razvoj riječne trgovine.

Stoga je ustvrdila ovo: "Mnoge promjene u trgovačkim prilikama tako su pogodovale sisačkom trgovačkom staležu, da je ovaj dao 1828. godine sagraditi na svom brodogradilištu osam velikih lađa za prijevoz žitarica."²⁰

Zanimljiv je i još jedan podatak koji je autorica dodala, a radi se o izgradnji željezničke pruge koja je trebala Sisak spojiti s Karlovcem te tako olakšati i ubrzati prijevoz robe.

Svoj dodatak završava ovom opaskom: "I tako ima izgleda, da će se bogatstvo Siska u budućnosti još znatno povećati."²¹ I doista je imala pravo. Sisak je tek ulazio u doba najjačega uspona, koji će intenzivirati izgradnja željezničke pruge 1862. godine, a prije toga i povelja slobodnog trgovišta iz 1838. godine i konačan odlazak kaptolske vlasti 1851. godine.

Therese von Artner svojim je tekstom o izletu u Sisak ostavila nekoliko vrijednih podataka za istraživanje povijesti grada. Njezine opaske o razvoju gradske trgovine pokazale su se ispravnima. Ona je povijesnu važnost grada koju može zahvaliti povoljnom geografskom položaju povezala sa tadašnjim razvojnim datostima te je vrlo uspješno donesla niz zaključaka o vrijednosti trgovine za grad Sisak na desnoj i lijevoj obali rijeke Kupe.

S kulturološkog gledišta ona se javlja kao osoba koja svojim radom nastoji potaknuti očuvanje antičkih nalaza iz rimske Siscije. Ako uzmemo u obzir da su tek krajem 20. i početkom 21. stoljeća provedena istraživanja i briga o arheološkim

predmetima onda možemo zaključiti koliko je Therese von Artner bila ispred svoga vremena.

123

VDG JAHRBUCH 2007 119 - 124

¹⁸ Isto, str. 41

¹⁹ Isto, str. 44

²⁰ Isto, str. 44

²¹ Isto, str. 44